

Medio maart 1820 ontving Gedeputeerde Staten van Friesland een aanschrijving van de Minister van Binnenlandse Zaken waarin de laatste het provinciale bestuur, evenals de besturen van de overige 17 (Nederland en België waren toen nog in één verenigd koninkrijk verbonden) provincies, opriep hem een opgave van de staat der "fabrieken en trafijken" te verschaffen.

In de Franse Tijd had de overheid een bijzondere belangstelling gekregen voor cijfermatige gegevens, die haar een inzicht zouden kunnen geven in het reilen en zeilen van de economie. In dat kader was er in 1795 voor het eerst een algemene volkstelling gehouden. Bij de Staatsregeling van 1798 had de Bataafse Republiek een staatkundig fundament gekregen in de vorm van een heuse grondwet. De eerste echte, hoewel de in 1579 gesloten Unie van Utrecht in zekere zin ook die functie had.

nationale oeconomie

De Staatsregeling bepaalde dat er agenten (ministers) moesten worden aangesteld en onder hen bevond zich ook een agent voor "Nationale Oeconomie". Deze 'minister' hield zich bezig met de zeevaart, de koophandel, landbouw, visserij, alsmede fabrieken en trafieken, kortom met alle middelen van bestaan. Om een enigszins doeltreffend beleid te kunnen voeren kon de minister niet meer volstaan met incidentele tellingen, die meestal in het kader van de een of andere nieuwe belasting werden gehouden. In Friesland was dat bijvoorbeeld met de Quotiatietelling van 1749 het geval geweest. Veel van die tellingen sloten noch in ruimte, noch in de tijd, noch qua vraagstelling op elkaar aan. In 1800 werd de eerste algemene enquête gehouden; in 1812 publiceerde de Fran-

De Friese nijverheid aan het begin van de negentiende eeuw "Fabrieken en Trafijken" in 1816 en 1819

se intendant d' Alphonse zijn befaamde "Aperçu sur la Hollande" een fraaie statistische beschrijving van ons land, die in 1900 door het kersverse CBS opnieuw werd uitgegeven. Koning Willem I pakte de draad op waar de Fransen hem moesten laten liggen. Een goede becijfering van het wel en wee van de nationale economie paste geheel en al in het beeld dat hij tijdens zijn ballingschap vormde van een goedlopende nationale economie. Zo moesten er beslissingen worden genomen over uiteenlopende zaken als indirecte belastingen en invoerrechten, die niet bezwarend voor de nijverheid en de handel mochten zijn. De kwestie was des te prangerend omdat de Belgen met de oude Republiek waren verenigd, want zo hadden de grote mogendheden het bij het protocol van Londen uit 1814 bepaald. België kende in het Waalse al een echte industrie en die had behoefte aan bescherming tegen de goedkope concurrentie uit Engeland. De nijverheid moest derhalve in kaart worden gebracht. Op 31 augustus 1816 liet de minister van Binnenlandse Zaken Roëll een schrijven uitgaan naar de verschillende provincies waarin hij om "statistieke renseignementen" aangaande fabrieken en trafieken verzocht. Deze enquête had kennelijk niet het gewenste resultaat, vandaar de nieuwe aanschrijving in 1819. Van de enquête van 1816 zijn slechts de resultaten van de beide grootste stedelijke gemeenten van Friesland, Leeuwarden en Harlingen overgebleven.

'verligting van belasting'

In 1816 telde Leeuwarden bijvoorbeeld 11 'etablisementen' als wolspinnerijen, -kammerijen en -breierijen, die tezamen 300 man personeel in dienst hadden. De lonen varieerden van drie tot veertien stuivers per dag. Er werd ook gevraagd naar de vroegere en tegenwoordige stand van zaken.

De statistiek vermeldt: "Deze waren voorheen in een beteren staat dan wel tegenwoordig uit hoofde der algemeen aangenomene navolging van buitenlandsche modellen, en hooge prijzen der inlandsche wol". Er werd ook gevraagd naar het afzetgebied dat zich in

dit geval tot de provincie Friesland beperkte. Op de tweede plaats kwamen de garensponnerijen, twee in getal met in totaal 200 werknemers, gevolgd door twee cichoreifabrieken met 100 werknemers en vier tabakskerverijen met eveneens 100 werknemers. De laatste bedrijven waren onder het Franse bestuur geheel in verval, maar 'tans weder in bloeienden staat'. Bij de garensponnerijen kon blijkens de statistiek niet veel meer worden vermeld dan dat zij in het tuchthuis en in het stadswerkhuis waren gevestigd en de activiteiten er op waren gericht de gevangenen werk te verschaffen zonder groot oogmerk van voordeel of gewin. De minister had

ook gevraagd naar 'middelen van herstel of aanmoediging'. De Leeuwarder ambtenaren/ambtenaar waren/was op dat punt weinig mededeelzaam, maar hun Harlinger collega's hadden bij iedere bedrijfstak wel een klacht of suggestie. In een eerder verhaal gingen we in op het wel en wee van de Harlinger zaklinnenfabriek alsmede op de textiele voorgeschiedenis van dit bedrijf. We beschreven de achteruitgang van de Harlinger bontenfabricage. In de statistiek van 1816 duiken twee linnen en katoenfabrieken op, beter bekend onder de naam van 'Bontfabriek'. Daar wordt het volgende bij gemeld. Negentig weefgetouwen en wevers, bij afwisseling nu eens meer dan eens minder, buiten de vrouwen en kinderen, die de inslag spoelen. De arbeidslonen worden betaald bij de El en onderscheiden naar de soorten der bonten 4 3/4 tot 5 stuivers de El ingesloten (=inclusief). De fabrieken thans in een

werden er turfbakken, vuurmanden en doofpotten gemaakt. In 1867 kwam er een compagnon met certen in de zaak: de 22-jarige Hendrik Pyttersen, zelf een zoon van een koopman in brandstoffen en gereedschappen aan het Sneker Grootzand. De vennootschap die uit deze samenwerking voortvloeide had als doel het drijven van een blikslagerij, kopergieterij, lood- en zinkgieterij en het fabriceren van geslagen ijzer. Dat Louwmans het fijnere metaalwerk waar hij ooit mee was begonnen niet was vergeten, bleek in 1870 toen er ook gewichten voor weegwerktuigen werden gemaakt. In hetzelfde jaar werd de eerste stoommachine (8 PK) geïnstalleerd. Opmerkelijk feit is dat bijna 30 jaar later het bedrijf nog steeds de enige metaalwarenfabriek was in de Waterpoortstad met een dergelijk werktuig.

Uit de uitbreiding van de zaak, het brede assortiment en de reis die Joachim Louwmans onder andere naar de Leipziger Messe maakte blijkt een ondernemende instelling bij deze winkelier/fabrikant. Op 43-jarige leeftijd kwam Louwmans echter in 1874 te overlijden en daarmee zou een einde zijn gekomen aan deze prille, dynamische onderneming, als niet compagnon Pyttersen met de fabriek was verder gegaan. De weduwe, achtergebleven met acht kinderen, hield alleen de winkel met huishoudelijke artikelen, w.o. naaimachines aan. De fabriek bleef inmiddels voorspoedig doorgroeien, letterlijk en figuurlijk. In 1875 telde het bedrijf dertig personeelsleden, tien jaar later waren het er al honderd. Voor een stad met 10.000 inwoners een flink bedrijf, waar naast werktuigen voor de landbouw als roomvaten, melkkoelvaten, ook diverse soorten waterkranen, deurkrukken, ketels, strijkijzers en koperen gewichten, meterstokken, inhoudsmaten en strijkstokken werden gefabriceerd.

Vooruitziende geest

In de periode 1890-1902 leken de zaken rustig te verlopen. Het aantal personeelsleden bedroeg nog steeds ongeveer honderd personen, waarvan naar schatting 10 % in de leeftijd van 12 tot 16 jaar viel. Het aantal werkuren was 10 tot 12 per dag. De kinderen werkten van 's morgens zes tot 's avonds zeven uur met daartussen in totaal twee rusturen. Een groot aantal panden aan de toen inmiddels Gedempte Pol werd bij het bedrijf getrokken en in 1902 werd er een tweede stoommachine, dit-

maal van 20 PK aangeschaft. Maar in februari 1903 gaat het blijken een aankondiging van het vertrek in de krant ineens mis. Waarom is blijken onze informant, de heer J. J. de Vos uit Sneek, aan wiens uitgebreide speurwerk wij de gegevens over Louwmans ontleen, niet geheel duidelijk. Volgens De Vos kan een op het Fries Scheepvaartmuseum gedeponeerd verzegeld pakketje met materiaal dat op de firma betrekking heeft de nodige duidelijkheid verschaffen. Dit mag echter eerst in 1990 worden geopend, zodat het tot dat tijdstip gissen blijft. ¹⁾ Of toch niet helemaal. . .

Want het merkwaardige feit deed zich voor dat in diezelfde jaren (1903, 1904) meer bedrijven het in Sneek voor gezien hielden. Zo vertrok de haardenfabriek Jaarsma naar Hilversum, het bedrijf van Bervoets naar Rotterdam, en de steenhouwerij Cool eveneens naar elders. Dit betekende een verlies van enkele honderden arbeidsplaatsen. Volgens het gedenkboek 'Vuur als Vriend, Honderd jaar E. M. Jaarsma, 1868-1968' weigerde de gemeente in het geval Jaarsma een weg aan te leggen van de fabriek naar het Kaatsveld. Hetzelfde gedenkboek licht overigens een nog niet nader uitgewerkte tip van de sluier op: 'Burgemeester Alma voelde er weinig voor tegemoet te komen aan de verlangens van welke fabrikant ook. "Sneek moet een net stadje blijven", zei hij, "industrie geeft maar rook en rommel en verhoogt bovendien de werkloosheid". Voorts merkt het gedenkboek met onverhopen cynisme op, dat deze "voortuitziende geest" (Alma-M.S.), ook weigerde iets aan de bestrating ten behoeve van de andere, eveneens geëmlgreerde bedrijven te doen.

²⁾ Burgemeesters, zoals de heer Alma, die bedrijven wegpesten, zijn er niet meer. Nu beschouwen velen van hen het aantrekken van bedrijven als een van hun belangrijkste taken. En terecht, het bedrijfsleven zorgt voor werkgelegenheid. Voor rook en rommel zijn andere oplossingen te vinden.

Met dank aan de heer J. J. de Vos uit Sneek, aan wiens artikel "De historie van de firma Louwmans & Co" de meeste gegevens werden ontleend.

Noten

1) Op 22 augustus 1907 werd het bedrijf failliet verklaard. Het fabrieksgebouw staat er nog. Het is in gebruik bij de Nernstslotenfabriek.

2) Alings jr, W. & Siermann, Harry M. - Vuur als Vriend: Honderd jaar E. M. Jaarsma, 1868-1968, z.pl., 1968.